

УДК 37:[373.3].5.016:811.161.2
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.6/27.204656>

Володимир НИЩЕТА,
orcid.org/0000-0002-4500-7746
доктор педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри української мови та славістики
Бердянського державного педагогічного університету
(Бердянськ, Запорізька область, Україна) nvolodymyr@ukr.net

ОСНОВНІ ПЕДАГОГІЧНІ КАТЕГОРІЇ В ЛІНГВОДИДАКТИЧНОМУ ДИСКУРСІ: ПИТАННЯ НОРМИ

Мова народу є засобом репрезентування результатів наукових пошуків. У постіндустріальну інформаційну добу результатом розвитку науки є поява великої кількості наукових текстів. Тому нині великого значення набуває культура наукової мови, яка задовольняє гносеологічні й комунікативні потреби соціуму.

Сучасний науковий дискурс насичений довільним тлумаченням понять і категорій педагогіки й лінгводидактики, у яких є термінологічні та внутрішньомовні помилки.

Мовленнєвий інструментарій наукових досліджень особливо важливий у період бурхливого розвитку інтернетних технологій, коли кожний користувач може отримати повний доступ до будь-якої наукової продукції. Тому питання культури наукової мови набувають особливої актуальності, постійна увага до них сприятиме розв'язанню багатьох наукових проблем.

Особистість – центральне об'єднувальне поняття гуманістичної парадигми педагогіки та сучасних освітніх підходів – є складним інтегральним утворенням, що має трирівневу структуру (біологічний, психологічний, соціальний рівні).

Визначено, що в системі мовної освіти варто розвивати елементи психологічного рівня особистості (психічні процеси, емоційно-вольову сферу, здібності), а формувати треба елементи соціального рівня (компоненти соціального досвіду – знання, уміння, навички, компетентності, мотивацію, рефлексію, моральні якості, потреби, інтереси, ідеали, переконання, соціальну активність). Домінуючими у структурі особистості є соціальні властивості, які треба формувати, тому метою шкільної мовної освіти є формування особистості.

Навчання й розвиток як категорії педагогіки підпорядковані категорії освіти, і в шкільній мовній освіті учителі мають здійснювати цілетворення, використовуючи поняття «формування» й «розвиток» відповідно до норм української мови й культури наукової мови.

Нормативність наукового мовлення має бути основою дослідницької діяльності вчених будь-якої спеціалізації.

Ключові слова: особистість, освіта, навчання, розвиток, формування, цілетворення.

Volodymyr NYSHCHETA,
orcid.org/0000-0002-4500-7746
Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of the Ukrainian Language and Slavic Studies
Berdiansk State Pedagogical University
(Berdiansk, Zaporozhye region, Ukraine) nvolodymyr@ukr.net

BASIC PEDAGOGICAL CATEGORIES IN LINGUO-DIDACTIC DISCOURSE: THE QUESTION OF NORM

The language of the people is a means of representing the results of scientific research. In the post-industrial information age, the result of the development of science is the emergence of a large number of scientific texts. Therefore, a culture of scientific language that satisfies the epistemological and communicative needs of society is becoming increasingly important.

Modern scientific discourse is full of arbitrary interpretations of the concepts and categories of pedagogy and linguistics, which have terminological and linguistic errors.

Speech tools for scientific research are especially important in a time of rapid development of the Internet technologies, when every user can get full access to any scientific products. Therefore, the issues of scientific language culture are of particular relevance, and constant attention to them will help to solve many scientific problems.

Personality, which is the central unifying concept of the humanistic paradigm of pedagogy and modern educational approaches, is a complex integral entity that has a three-level structure (biological, psychological, and social levels).

It is determined that in the system of language education it is necessary to develop elements of the psychological level of personality (mental processes, emotional-volitional sphere, abilities), and it is necessary to form elements of the social level (components of social experience – knowledge, ability, skills, competences, motivation, reflection, moral qualities,

needs, interests, ideals, beliefs, and social activity). The social properties that are needed to be formed are dominant in the structure of personality, so the purpose of school language education is the formation of personality.

Teaching and development as a category of pedagogy are subordinate to the category of education, and in school language education, teachers should pursue the aim of using the concepts of "formation" and "development" in accordance with the norms of the Ukrainian language and culture of scientific language.

The normative nature of scientific speech should be the basis of scientists' research activity of any specialization.

Key words: *personality, education, training, development, formation, targeting.*

Постановка проблеми. Основою прогресу цивілізації постає наука, утверджуючи інтелектуальні й творчі поривання людської думки і слугуючи потужним чинником становлення й розвитку світової культури. І мова кожного народу є засобом репрезентування результатів наукових пошуків.

У постіндустріальну інформаційну добу наслідком і природним результатом потужного розвитку науки є поява великої кількості наукових текстів. Тому нині неабиякого значення набуває культура наукової мови, яка задовольняє гносеологічні й комунікативні потреби соціуму.

Сучасний науковий дискурс рясніє доволіним тлумаченням понять і категорій педагогіки й лінгводидактики, що спричинено, напевно, не досить сформованим цілісним і системним мисленням, а також бажанням авторів неодмінно подавати визначення всіх досліджуваних об'єктів. Наслідком цього є наявність більш як трьохсот дефініцій терміна «педагогічна технологія»; учені досі формують компетенції, хоча мали б визначати їх, окреслювати чи встановлювати; в анотаціях читаємо, що «поняття компетентності набуває статусу принципу», хоча поняття не може бути принципом; науковці описують компетентнісну парадигму, сплутуючи методологічні категорії «парадигма» й «підхід»; навіть у поважному й авторитетному в експертному середовищі виданні знаходимо визначення: «Розвиток особистості – процес формування особистості...» (Енциклопедія, 2008: 787).

Мовленнєвий інструментарій наукових досліджень надто важливий, особливо тепер, у період бурхливого розвитку інтернетних технологій, коли навіть користувач-початківець може отримати повний доступ до будь-якої наукової продукції. Отже, питання культури наукової мови набувають особливої актуальності, тому неослабна увага до них сприятиме розв'язанню не лише термінологічних, а й внутрішньомовних проблем.

Аналіз досліджень. Проблематику нормативності наукової мови як комунікативного феномена й особливості професійного володіння комунікативною поведінкою досліджували І. Гавриш, М. Гінзбург, В. Заніздра, М. Кратко, Г. Кузнецова, В. Литовченко, В. Моргунюк, Г. Онуфрієнко, О. Семенов; питання екології мови є центральними в роботах М. Білоус, Н. Деркач, В. Жуковської, О. Сербенської, О. Скочинець.

Р. Декарт наголошував: «Визначте значення слів, і ви позбавите людство половини його помилок», тому цілком природним видається звернення лінгводидактиків до проблеми становлення й унормування національної лінгводидактичної терміносистеми, адже «різне тлумачення ключових термінів призводить до нерозуміння суті проблеми, хаосу й безпорадності в пошуках ефективних шляхів розв'язання її» (Голуб, 2015: 3). Саме тому наша особлива увага прикута до праць Н. Голуб, С. Омельчука, М. Пентилюк.

Мета статті – проаналізувати внутрішньомовний і термінологічний аспекти функціонування основних категорій педагогіки в лінгводидактичному дискурсі.

Виклад основного матеріалу. Парадигмою сучасної педагогіки вважають гуманізм і ведуть мову про парадигму гуманістичної педагогіки. На конкретно-науковому рівні методології педагогіки в гуманістичній парадигмі обґрунтовано особистісно орієнтований, діяльнісний і компетентнісний підходи, які є базовими для шкільної мовної освіти й обов'язковими для запровадження в педагогічних системах усіх рівнів. Усі зазначені методологічні категорії об'єднані поняттям «*особистість*».

У контексті проблеми розуміння людини як особистості сформувалися три групи концепцій: психодинамічні, соціодинамічні, суб'єктодинамічні (А. Адлер, А. Маслоу, К. Роджерс), і саме останні пропагують, що людська особистість є унікальною цілісністю, із самого початку здатною до саморозвитку як реалізації своєї людської сутності, а покликання системи освіти полягає у створенні умов для саморозвитку особистості.

На підставі аналізу психологічних праць Л. Виготського, П. Гуревича, Л. Гримака, О. Леонтьєва, С. Максименка, Р. Немова, Є. Рогова, Г. Олльпорта, К. Платонова, О. Радугіна, С. Рубінштейна, В. Століна, О. Столяренка, Д. Узнадзе, Ж. Nuttin, С. Rogers виявлено, що особистість як інтегральне утворення характеризується неподільністю й цілісністю, проте має складну багаторівневу структуру: 1) біологічний рівень (задатки; спадковість; природні, біологічні особливості з погляду антропології, соматології, генетики людини; темперамент, характер, здібності); 2) психологічний рівень, на якому людина є суб'єктом одуховленої діяльності

(оточення, набуті ознаки); це підструктура відображення (психічні процеси; пізнавальна діяльність; вольове управління; емоційна сфера тощо); 3) **соціально-рівень**, на якому людина виявляє себе як така, що реалізує об'єктивні суспільні відносини, і який є сукупністю компонентів соціального досвіду (знань, умінь, навичок, компетентностей, мотивації, рефлексії, моральних якостей, потреб, інтересів, ідеалів, переконань, соціальної активності, «Я-концепції», цінностей і ціннісних орієнтації).

Соціальний рівень особистості є вищим, провідним, він підпорядковує біологічний і психологічний рівні. Проте, на думку О. Леонтьєва, він може реалізувати себе тільки з допомогою рівнів нижніх і в цьому від них залежить, і лише так процеси вищого рівня отримують свою конкретизацію та індивідуалізацію. Людину як особистість визначає врешті соціальний рівень, так само на цьому рівні «вирішується людська доля» (Леонтьєв, 2005: 331).

Глибинне усвідомлення сутності феномена особистості та її структури має бути засадничим у педагогічній діяльності, що функціонує в освітньому просторі як прогностична, проєктувальна, конструктивна організаторська, і іманентною ознакою її постає **цілетворення** педагогічних дій і взаємодій.

У процесі цілетворення педагог стикається з необхідністю оперувати основними педагогічними категоріями, не оминаючи науково-методологічного смислу їх, але зосереджуючи увагу на їх діяльницькому потенціалі.

Закон України «Про освіту» (Закон, 2017) запроваджує термінологічні новації: загальноосвітній навчальний заклад тепер слід називати закладом загальної середньої освіти, навчально-виховний процес – вважати освітнім процесом. Отже, документ, не змінюючи узвичаєні потрактування, нормативно затверджує усталений у педагогіці постулат: категорії навчання, виховання, розвитку, формування підпорядковані категорії **«освіта»**. І в загальних положеннях закону поняття «освітній процес», «освітня діяльність» витлумачені за допомогою понять «навчання», «виховання», «розвиток», «формування».

Задля реалізації завдань шкільної мовної освіти учителі-словесники під час цілетворення уроку української мови, оперуючи основними категоріями педагогіки, мають керуватися не лише науковим змістом їх, але (що не менш важливо) і загальномовними нормами.

У психолого-педагогічній літературі поняття «розвиток» і «формування» стосовно процесу становлення особистості вживають нечітко, хаотично, неоднозначно, що спричиняє проблему: остаточно не з'ясованим залишається питання, що у структурі особистості варто розвивати, а що формувати. Це

спонукає застосувати мовні норми й здійснити лексико-семантичний аналіз зазначених понять.

Розвиток – це поняття, що характеризує якісні зміни об'єктів і систем, пов'язані з перетворенням їхніх внутрішніх і зовнішніх зв'язків за збереження їхніх основних форм і функцій; одночасно це процес, унаслідок якого відбувається зміна якості чого-небудь, перехід від одного якісного стану до іншого, вищого. Відповідно, розвивати – означає робити кращим, досконалішим, піднімати на вищий щабель, змінювати якісні характеристики (Великий, 2005: 1234–1235). Отже, **розвивати** можна лише те, що вже існує, наявне в певний момент часу. Формувати – давати існувати чому-небудь, створювати, утворювати, надаючи структури, організації, форми, вигляду (Великий, 2005: 1544). Отже, **формувати** можливо виключно нове, те, чого ще не існує в конкретний проміжок часу. Екстраполяція цих проміжних висновків на хід становлення особистості в освітньому процесі дає змогу визначити вживання ключових дієслів у науково-педагогічних формулюваннях.

1. Здійснюючи професійну діяльність, педагог може й має розвивати складники психологічного рівня особистості школярів (психічні процеси; спроможності в пізнавальній діяльності; вольову й емоційну сфери), тому що діти вже народилися із цими психічними утвореннями, вони тією чи тією мірою притаманні кожному індивіду.

2. Компоненти соціального рівня як вищі константи особистості підлягають формуванню з боку всіх учасників освітнього процесу в школі (як педагогів, так і самих учнів), оскільки саме ці складники є постійними новоутвореннями по мірі того, як людина, що зростає, стає суб'єктом усе нових і нових сфер суспільного буття, що є об'єктивним фактом. Цей процес перманентно триває, ускладнюються соціальні ролі особистості, розширюються її соціальні функції – і формування особливостей і характеристик особистості як суспільного індивіда невпинно продовжується.

3. Зауважимо: окремі складники психологічного рівня особистості дитина вже має, але окремих їхніх характеристик може й не мати (учень мислить, проте абстрагувати не вміє; школяр може виявляти емоції, але в нього не сформовані вищі почуття). У такому разі варто розумно й виважено оперувати поняттями: **«розвивати здібності в пізнавальній діяльності»**, але **«формувати самостійність у пізнавальній діяльності»**; **«розвивати вольову сферу особистості»**, але **«формувати завчасну відповідальність»**.

4. Особистість, як було зазначено, вирізняється самосвідомістю, рефлексією, спрямованістю,

соціальною активністю, соціальним досвідом, має потреби, переконання тощо. Отже, особистість – це активний соціальний суб'єкт, і не лише суспільного буття, а й процесу самооформлення, самотворення, життєтворчості. О. Леонт'єв писав: «Особистість перестає здаватися результатом нашарування зовнішніх впливів; вона постає як те, що людина робить із себе, утверджуючи своє людське життя. <...> утверджує її і в повсякденних справах і спілкуваннях, і в людях, яким вона передає частинку себе» (Леонт'єв, 2005: 316). Тому діяльність за змістом «особистість формується» – «особистість формує сама себе» – логічно визнати такою, що існує об'єктивно. Цей факт дійсності необхідно враховувати в освітньому процесі сучасної школи, і педагогічній практиці під час цілевизначення професійних дій мають реалізовувати мету здійснення педагогічного супроводу (створення оптимальних умов, сприяння, спонукання, мотивування, корекції, фасилітації тощо) самоформування особистісних якостей учнів, самооформлення їхньої особистості.

5. Зважаючи на те, що домінуючими у структурі особистості є соціальні властивості (риса, характеристики), які, як ми зазначили, треба формувати, до феномена «особистість» як до психічного новоутворення загалом логічно зараховувати ключові дієслова семантичного поля «формування». Учителю не «розвиває особистість учня», а «формує особистість школяра», «сприяє дитині у формуванні її особистості», хоча усталеним у науковому обігу стосовно людини є термін «психічний розвиток».

6. Безумовним видається факт, що знання, уміння й навички школярів є метою й результатом навчальної діяльності. Одночасно ці якості є складниками

соціального досвіду – компонента соціального рівня особистості. Зважаючи на такі міркування, знаннявий комплекс, уміння й навички учнів в аспекті навчальної мети необхідно формувати.

7. Ключові дієслова й сполучення слів у триєдиній меті уроку: «формувати» (уявлення, знання, уміння, навички, досвід діяльності), «удосконалити» (не «розвивати»), «оцінювати», «навчити», «повторити», «забезпечити засвоєння», «закріпити», «поглибити», «узагальнити», «систематизувати», «сприяти формуванню» – **навчальна мета**; «розвивати», «забезпечити розвиток», «сприяти розвитку» в сенсі складників психологічного рівнів особистості учнів – **розвивальна мета**; «виховувати», «прищеплювати цінності», «сприяти» (усвідомленню, формуванню, самовдосконаленню) – **виховна мета**.

8. Стосовно уроку української мови зауважимо на принциповій позиції: мовлення розглядаємо як психічний процес, що підлягає розвитку, тому все, що стосується мовлення й мовленнєвої діяльності зараховуємо до об'єктів, що становлять мету розвитку (окрім елементів, що зараховуємо до конкретних умінь у мовленнєвій діяльності, які вважаємо об'єктами навчання на уроках розвитку комунікативних умінь; наприклад, «уміння складати анотацію» зараховуємо до навчальної мети).

Висновки. Висловлені потенційно дискусійні міркування не претендують на вичерпне висвітлення проблеми, проте дають підстави для обґрунтованого висновку: культура й нормативність сучасних наукових текстів у науково-термінологічному та загальномовному аспектах, безумовно, залежать від професійної підготовки фахівців, їхнього ділового сумління та особистісної відповідальності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпін : Перун, 2005. 1728 с.
2. Голуб Н. Підходи до навчання української мови в основній школі. *Українська мова і література в школі*. 2015. № 3. С. 2–10.
3. Закон України «Про освіту». *Відомості Верховної Ради України*. 2017, № 38–39.
4. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; голов. ред. В. Г. Кремень. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
5. Леонт'єв А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. Москва : Смысл, Академия, 2005. 352 с.

REFERENCES

1. Velykyj tlumachnyj slovnyk suchasnoji ukrajinskoji movy [Big Explanatory Dictionary of Modern Ukrainian] / uklad. i golov. red. V. T. Busel. Kyiv ; Irpin : 2005. 1728 [in Ukrainian].
2. Golub, N. Pidhody do navchannia ukrajinskoji movy v osnovnij shkoli. *Ukrajinska mova i literatura v shkoli* [Approaches to teaching Ukrainian in Secondary school. *The Ukrainian language and literature at school*]. 2015. No 3. Pp. 2–10.
3. Zakon Ukrajinu "Pro osvitu". *Vidomosti Verkhovnoji Rady Ukrajinu* [Law of Ukraine "On Education". *Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*]. 2017, No 38–39.
4. Entsyklopediia osvity [Encyclopedia of Education] / Akad. ped. nauk Ukrajinu; golov. red. V. G. Kremen. Kyiv : Jurinkom Inter, 2008. 1040 [in Ukrainian].
5. Leontev, A. N. Dejatel'nost. Soznanie. Lichnost [Activity. Consciousness. Personality]. Moskva : Smysl, Akademija, 2005. 352 [in Russian].